

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
Series Historia et Sociologia, 29, 2019, 4

ANNALES

**Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies**

Series Historia et Sociologia, 29, 2019, 4

ISSN 1408-5348 (Tiskana izd.)
ISSN 2591-1775 (Spletna izd.)

UDK 009

Letnik 29, leto 2019, številka 4

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:**

Roderick Bailey (UK), Simona Bergoč, Furio Bianco (IT), Alexander Cherkasov (RUS), Lucija Čok, Lovorka Čoralčić (HR), Darko Darovec, Goran Filipi (HR), Devan Jagodic (IT), Aleksej Kalc, Avgust Lešnik, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Mateja Matjašič Friš, Darja Mihelič, Vesna Mikolič, Luciano Monzali (IT), Edward Muir (USA), Vojislav Pavlović (SRB), Peter Pirker (AUT), Claudio Povoło (IT), Marijan Premović (ME), Andrej Rahten, Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Marta Verginella, Špela Verovšek, Tomislav Vignjević, Paolo Wulzer (IT), Salvator Žitko

**Glavni urednik/Redattore capo/
Editor in chief:**

Darko Darovec

**Odgovorni urednik/Redattore
responsabile/Responsible Editor:**

Salvator Žitko

Uredniki/Redattori/Editors:

Urška Lampe, Gorazd Bajc

**Gostujoči urednik/Editore ospite/
Guest Editor:**

Dean Komel

Prevajalci/Traduttori/Translators:

Petra Berlot (it.)

**Oblikovalec/Progetto grafico/
Graphic design:**

Dušan Podgornik, Darko Darovec

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Založnika/Editori/Published by:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / *Società storica del Litorale - Capodistria*© / Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / *Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment* / *Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente*©

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:**

SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 18
e-mail: annaleszdjp@gmail.com, **internet:** <http://www.zdjp.si/>

Redakcija te številke je bila zaključena 30. 11. 2019.

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS), Mestna občina Koper, Luka Koper d.d.

Annales - Series Historia et Sociologia izhaja štirikrat letno.

Maloprodajna cena tega zvezka je 11 EUR.

Naklada/Tiratura/Circulation: 300 izvodov/copie/copies

Revija *Annales, Series Historia et Sociologia* je vključena v naslednje podatkovne baze / *La rivista Annales, Series Historia et Sociologia è inserita nei seguenti data base* / *Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:* Clarivate Analytics (USA); Arts and Humanities Citation Index (A&HCI) in/and Current Contents / Arts & Humanities; IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); Sociological Abstracts (USA); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL).

Vsi članki so v barvni verziji prosto dostopni na spletni strani: <http://www.zdjp.si>.
All articles are freely available in color via website <http://www.zdjp.si>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Dean Komel:** Kontemporalnost razumevanjskega konteksta kot podlaga interdisciplinarne humanistike 531
La contemporaneità del contesto di comprensione come base dell'umanistica interdisciplinare
Contemporality of the Context of Understanding as the Basis of Interdisciplinary Humanities
- Tina Bilban:** Življenjski svet kot temelj razumevanja znanosti 549
Il mondo della vita come fondamento per la comprensione della scienza
The Life-World as the Meaning-Fundament of Science
- Jožef Muhovič:** Preokvirjanja v *noosferi*. Spremembe v interakcijskih razmerjih med umetnostjo in humanistično znanostjo od razsvetljenstva do danes 563
Sovrapposizioni nella noosfera. Modifiche nelle relazioni di interazioni tra le arti e le discipline umanistiche dall'Illuminismo a oggi
Reframing in the Noosphere: Changes in Interactive Relations between Art and the Humanities from the Enlightenment to the Present Day
- Manca Erzetič:** Vprašanje o zgodovinski umeščeni človeške eksistence 577
La questione della collocazione storica dell'esistenza umana
Rethinking the Relationship between Human Existence and Historical Experience
- Brane Senegačnik:** Individualnost in problem interpretativnega obzorja 589
Individuality and the Problem of the Interpretative Horizon
L'individualità e il problema dell'orizzonte interpretativo
- Andrej Božič:** Pesniški kon-tekst(i) ob rob pesmi Paula Celana "Unlesbarkeit" 603
Con-testo(i) poetici al margine della poesia "Unlesbarkeit" di Paul Celan
The Poetic Con-text(s) Paul Celan's Poem "Unlesbarkeit"
- Aleš Maver & Gorazd Bajc:** Mimobežnost dveh Evrop: premisleki o nerazumevanju evropskega Vzhoda na evropskem Zahodu 613
La centrifugalità di due Europe: considerazioni intorno alle incomprendimenti in Europa occidentale riguardo l'Europa orientale
Centrifugality of Two Europes: Thoughts on Misconceptions about the Central and Eastern Europe in the West
- Urška Lampe:** Zaščita civilnih oseb v času vojne med preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo 625
Protezione dei civili in tempo di guerra tra passato, presente e futuro
Protection of Civilians in Time of War: Past, Present and Future

Mira Miladinović Zalaznik: Nепartizanski odpor proti okupatorju na Slovenskem. Primer plemiške družine Maasburg in sorodnikov 645 <i>La resistenza non partigiana contro l'occupatore in territorio sloveno. Il caso della famiglia nobile dei Maasburg e dei suoi parenti Non-Partisan Resistance Movement against Occupiers in Slovenia. The case of the Noble Family of the Maasburgs and their Relatives</i>	OCENE/RECENSIONI/REVIEWS
Tamara Griesser-Pečar: Položaj katoliške cerkve leta 1945 v Sloveniji/Jugoslaviji v primerjavi z državami za "železno zaveso" 661 <i>La situazione della Chiesa cattolica in Slovenia/Jugoslavia nel 1945 in confronto con i paesi dietro la "cortina di ferro" The Situation of the Catholic Church in 1945 in Slovenia/Yugoslavia in Comparison with the Countries behind the "Iron Curtain"</i>	Todor Kuljić: Prognani pojmovi – neoliberalna pojmovna revizija misli o društvu (Avgust Lešnik) 691
Ana Šela & Mateja Matjašič Friš: Nadzor Službe državne varnosti nad revijo <i>Zaliv</i> 675 <i>La sorveglianza da parte del Servizio di sicurezza nazionale della rivista Zaliv Surveillance by the State Security Service of the Magazine Zaliv</i>	Darko Darovec: Vendetta in Koper 1686 (Boštjan Udovič) 693
	Zdenka Bonin: Delovanje koprskih dobrodelnih ustanov. Prehrana otrok v vrtcu in sirotišnici ter bolnikov v bolnišnici v 19. stoletju (Salvator Žitko) 695
	Lenart Škof: Antigonine sestre: o matrici ljubezni (Jernej Šček) 696
	IN MEMORIAM
	Stane Bernik (1938–2019) (Salvator Žitko) 700
	Kazalo k slikam na ovitku 702 <i>Indice delle foto di copertina</i> 702 <i>Index to images on the cover</i> 702
	Navodila avtorjem 703 <i>Istruzioni per gli autori</i> 705 <i>Instructions to Authors</i> 707

POLOŽAJ KATOLIŠKE CERKVE LETA 1945 V SLOVENIJI/JUGOSLAVIJI V PRIMERJAVI Z DRŽAVAMI ZA „ŽELEZNO ZAVESO“

Tamara GRIESSER-PEČAR
Zuckerandlgasse 38–44/2, A–1000 Dunaj, Avstrija
e-mail: tamara.griesser@gmx.at

IZVLEČEK

Medtem ko je v Jugoslaviji Komunistična partija takoj po koncu vojne prevzela oblast in začela s pregonom Katoliške cerkve kot enim najbolj nevarnih ideoloških nasprotnikov, so v državah, ki so pozneje pripadale sovjetskemu bloku, komunisti po navodilih Sovjetske zveze počasi prevzemali oblast. Vse, kar se je dogajalo v Jugoslaviji že leta 1945, se je časovno premaknjeno odvijalo tudi v drugih komunističnih državah. Omejevali so delovanje Katoliške cerkve, ukinili katoliško šolstvo, omejevali tisk, odvzemali zemljo in drugo premoženje, inscenirali montirane procese in kratili človekove pravice.

Ključne besede: Pastirsko pismo, agrarna reforma, katoliško šolstvo, montirani procesi, Alojzij Stepinac, Josip Broz-Tito, Josef Beran, Augustyn Hłond, Josef Tiso, József Mindszenty

LA SITUAZIONE DELLA CHIESA CATTOLICA IN SLOVENIA/JUGOSLAVIA NEL 1945 IN CONFRONTO CON I PAESI DIETRO LA „CORTINA DI FERRO“

SINTESI

Mentre in Jugoslavia il Partito Comunista dopo la fine della guerra prese il potere immediatamente e iniziò con la persecuzione della Chiesa cattolica ritenendola uno dei più pericolosi oppositori ideologici, nei paesi, che in seguito fecero parte del blocco sovietico, i comunisti secondo le istruzioni dell'Unione Sovietica assunsero il potere gradualmente. Quello che stava accadendo in Jugoslavia già nel 1945 avveniva poi nel tempo anche negli altri paesi comunisti. L'operato della Chiesa cattolica veniva limitato, venne abolita l'educazione cattolica, limitata la stampa, ci furono le confische della terra e di altre proprietà, vennero inscenati processi farsa e ci fu l'abuso dei diritti umani.

Parole chiave: Lettera pastorale, riforma agraria, educazione cattolica, processi farsa, Alojzij Stepinac, Josip Broz-Tito, Josef Beran, Augustyn Hłond, Josef Tiso, József Mindszenty

UVOD¹

Winston Churchill je marca 1946 v Fultonu, Misso-
uri, imel svoj znameniti „Iron Curtain Speech“:

*Od Stetina na Baltiškem morju pa navzdol do
Trsta na Jadranskem morju se je neka ‚železna
zaveza‘ spustila na kontinent. Za to linijo ležijo
vse prestolnice stare centralne in vzhodne Evro-
pe: Varšava, Berlin, Praga, Dunaj, Budimpešta,
Beograd, Bukarešta in Zofija. Vsa ta znamenita
mesta ležijo v sovjetski sferi in so na en ali
drugi način ne samo izpostavljena sovjetskemu
vplivu, temveč so v vedno večji meri podvržena
nadzoru Moskve (Critical Past, 2014).*

Zavezniki so se na konferencah v Moskvi, Teheranu, Jalti in Postdamu dogovarjali o povojni ureditvi v Evropi in si jo razdelili po interesnih sferah. V večini držav srednje Evrope, ki so po drugi svetovni vojni prešle pod komunistično oblast, se to ni zgodilo takoj po koncu vojne leta 1945, so pa tudi tam komunisti že pred koncem vojne začeli nastopati brezobzirno proti svojim ideološkim nasprotnikom. Močen zaslon jim je nudila Rdeča armada. Imeli so seveda iste cilje in se posluževali podobnih metod kot komunisti v Jugoslaviji, ki so med vojno izpeljali revolucijo in takoj po vojni prevzeli oblast. Izključevali so drugače misleče, izvajali nasilje, manipulirali volitve. Sovjetska zveza (SZ) je po vrsti prevzela kontrolo nad Albanijo, Bolgarijo, Romunijo, Poljsko, Madžarsko in končno leta 1948 še nad Češkoslovaško. Za razliko od Jugoslavije, kjer so prevzem oblasti načrtovali in speljali jugoslovanski komunisti sami, je na Poljskem in v drugih državah poznejšega Varšavskega pakta prevzem oblasti potekal pod taktirko SZ. Na Slovaškem npr., ki je bila sicer samostojna država pod nemškim okriljem, so komunisti začeli hkrati z osvoboditvijo prevzemati državni aparat in sovjetska tajna policija NKVD je izvajala „čistke“. Že pred koncem vojne so se začeli transporti v sovjetske gulage, od jeseni 1944 pa do spomladi 1945 so tja poslali okoli 60.000 oseb (vojne ujetnike, invalide, civiliste), vendar je tretjina umrla med transportom (Košút, 2001, 526–534; Olexák, 2006, 422).

Po drugi svetovni vojni je bila Jugoslavija prva država v Evropi, v kateri je propadlemu in premaganemu nacističnemu in fašističnemu režimu nasledil tretji totalitarni režim. Oblast je prevzela Komunistična partija Jugoslavije (KPJ), ki se je na njen prevzem pripravljala že od začetka druge svetovne vojne (Prunk,

2017, 243), sistematično pa od drugega zasedanja Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ) 29. in 30. novembra 1943 v Jajcu, ko se je ta razglasil za vrhovno zakonodajno in izvršilno predstavniško telo Jugoslavije, torej za njegov parlament in najvišji izvršni organ obenem (podrobneje: Vodušek Starič, 1992). Pod močnim pritiskom zaveznikov, predvsem Britancev, je prišlo 16. junija 1944 do eksplozivnega sporazuma med jugoslovansko kraljevsko vlado v Londonu in Narodnim komitejem osvoboditve Jugoslavije (NKOJ), do t. i. sporazuma Tito-Šubašić, ki je odločilno in usodno sooblikoval povojno ureditev Jugoslavije.

V vseh državah so komunisti najprej odstranili svoje nasprotnike, ki so jih ovirali pri uresničitvi njihovih načrtih. Komunizem je bil že od nastanka naprej nasprotnik vseh religij, vendar je veljala Katoliška cerkev za posebnega ideološkega nasprotnika, ker je vedno znova opozarjala na zmote socializma oz. komunizma. Pij XI. je v svojih enciklikah tematiziral fenomen marksističnega socializma. V *Quadragesimo anno* (15. maja 1931) je opozoril, da se socializem „ne more spraviti v sklad z verskimi nauki katoliške Cerkve, zakaj njegova zamisel družbe je popolnoma tuja krščanski resnici [...] Nihče ne more biti obenem dober katoličan in pravi socialist“.² V *Divini Redemptoris* (19. marca 1937) pa je označil komunizem za največje zlo in največjo nevarnost tega časa: „Komunizem je nekaj bistveno slabega, zato prav v nobeni stvari ne bo z njim sodeloval, komur je mar krščanska kultura.“³

Situacija Katoliške cerkve v srednjeevropskih državah, ki so po drugi svetovni vojni pripadale sovjetskemu bloku, se je razlikovala od situacije v Jugoslaviji, pa tudi v Jugoslaviji sami so bile velike razlike med povojnimi republikami in to predvsem tudi zaradi različnih zgodovinskih vojnih izkušenj. Med vojno je nastala Nezavisna država Hrvatska, ki je Dravsko banovino, kakor se je takrat imenovala Slovenija, odrezala od ostalega jugoslovanskega ozemlja, ki so ga zasedli Nemci, Italijani in Madžari.

JUGOSLAVIJA

Pastirsko pismo katoliških škofov

Jugoslovanska škofovska konferenca je 20. septembra 1945 v Zagrebu podpisala prvo povojno pastirsko pismo, ki je vsebovalo ostro kritiko protiverškega in proticerkvenega ravnanja nove komunistične oblasti. Njegova ključna ugotovitev je: „Današnje

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0380 *Zgodovinsko-pravni vidiki kršitev človekovih pravic in temeljnih svobod na slovenskem ozemlju v 20. stoletju do sprejetja ustave 1990*, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

2 Papež Pij XI., „Okrožnica Quadragesimo anno – 15. 5. 1931“ (Juhant & Valenčič, 96-97).

3 Papež Pij XI., „Okrožnica Divini Redemptoris – Božanski odrešenik – 19. 3. 1937“ (Juhant & Valenčič, 150).

stanje katoliške Cerkve v Jugoslaviji se razlikuje po našem mišljenju samo po imenu od stanja odkritega preganjanja Cerkve.⁴ Podpisalo ga je 17 škofov in generalnih vikarjev z zagrebškim nadškofom in predsednikom Jugoslovanske škofovske konference dr. Alojzijem Stepicem na čelu. Med podpisniki so bili trije cerkveni dostojanstveniki iz Slovenije: lavantinski škof dr. Ivan Tomažič, generalni vikar ljubljanske škofije Anton Vovk in generalni vikar za Prekmurje Ivan Jerič. Episkopat je 21. septembra naslovil še posebno pismo na duhovnike, v katerem so zavrnil temelje novih reform, ter 22. septembra na jugoslovanskega predsednika Tita s podobno vsebino kot v pastirskem pismu, toda svoje zahteve je formuliral veliko bolj ostro. Je pa izrazil svojo lojalnost in pripravljenost sodelovati pri obnovi in ureditvi države (Akmadža, 2008, 76–78).

V pastirskem pismu so škofje opozorili na usodo zaprtih in ubitih duhovnikov, predvsem na žrtve, ki so jih povzročile komunistične oblasti. Kritizirali so, da na smrt obsojeni niso smeli prejemati zakramentov in da se obtoženci niso mogli braniti. Navedli so, da je bilo ubitih 243 duhovnikov, 19 bogoslovcev, 3 redovniki in 4 redovnice, 169 duhovnikov se je znašlo v zaporih in taboriščih, 89 pa je bilo pogrešanih. Izpostavili so primer frančiškanskega samostana na Širokem Brijegu, kjer so brez sodnega postopka ubili vse frančiškane, čeprav nihče od njih ni vzel puške v roke ali se boril proti narodnoosvobodilni vojski. Poudarili so, da je nezdržljivo s krščanskim čutom pravičnosti, da se smrtna kazen izreka zaradi drugačnega političnega prepričanja. Kritizirali so, da oblast zavira katoliški tisk, da je zaprla katoliške tiskarne, da semeniščem onemogoča delo, da je zaprla večino zavodov za vzgojo srednješolske in delavske mladine oz. da jih je postavila pod kuratelo komisarjev in da je verouk postal neobvezen predmet. Episkopat se je bal za dušni blagor mladine, nasprotoval je vpeljavi civilne poroke in opozoril, da se ovira karitativno delovanje. Agrarna reforma pa da je odvzela Cerkvi zemljišča brez odškodnine, čeprav jih je pridobila na zakonit in pošten način. Izpostavili so težave ženskih redov v vzgojnih in karitativnih zavodih in da oblast ni prizanesla niti grobovom pokojnih. Škofi so poudarili, da so naredili vse, kar je bilo mogoče, da se trpljenje vernikov omili, zavzemali so se za pomilostitev tistih, ki so bili obsojeni na smrt in za izpust duhovnikov, katerih krivda ni bila dokazana, sprožili pa so tudi vprašanje izobražencev, ki so ostali brez službe. Zahtevali so popolno svobodo katoliškega tiska, katoliških šol in verouka, svobodo združevanja, karitativne dejavnosti, človekovih pravic, krščanskega zakona in vrnitev odvzetega premoženja.⁵

Po državi so pismo prebrali 30. septembra, ponekod pa 7. oktobra. V Sloveniji se ni bralo v slovenskih delih tržaške in goriške škofije, ker pristojna škofa nista bila na škofovski konferenci, pa ne v nekaterih župnijah lavantinske škofije, kjer je branje večinoma potekalo po domovih. Ponekod so izpustili tiste dele pisma, ki so se nanašali na Hrvaško, vendar cerkveno vodstvo tega ni odobravalo (Griesser-Pečar, 1997, 123–128; Griesser-Pečar, 2016a, 393–394). Na Hrvaškem so pismo po nekaterih krajih zasegli in s tem onemogočili branje (Krišto, 2007, 86). V krajih z mešanim prebivalstvom, tako v Dubrovniku in v Bosni in Hercegovini, pa so se duhovniki uprli in pisma niso hoteli prebrati. Eden od podpisnikov pisma, nadškof barski in srbski primas, dr. Nikola Dobrečić, je v svoji škofiji branje in objavo prepovedal (Alexander, 1979, 74).

Odmev na pastirsko pismo je bil doma in v tujini zelo močan. Z njim so se odnosi med Cerkvijo in režimom občutno poslabšali. Iz internih partijskih dokumentov je razvidno, da je bilo pastirsko pismo ocenjeno kot sovražna akcija, ki bi naj mobilizirala ljudi proti novi Jugoslaviji (Radić, 1995, 228; Radić, 2014, 694). Odzvali so se tudi najvišji predstavniki oblasti in zanikali, da je Cerkev v Jugoslaviji preganjana. Tito je postavil vprašanje, zakaj se hrvaški duhovniki niso uprli med vojno proti zločinom ustašev. „Moj vtis je, da skozi to pismo veje oni stari duh sejanja mržnje med narodi.“ (Broz-Tito, Kardelj & Kidrič, 1945, 33). Za njega je bilo pismo, tako v intervjuju s francoskim komunističnim časopisom *Humanité*, „nekakšna uradna napoved boja“ (Broz-Tito, 1948, 234). Za oblast je prišlo ob povsem nepravem trenutku, ker se je pripravljala na volitve v Ustavodajno skupščino, pa tudi mednarodni položaj Jugoslavije ni bil ravno ugoden. Sveti Sedež je jugoslovanski vladi dal vedeti, da podpira zaključke škofovske konference (Akmadža, 2008, 20–21).

Na organiziranih množičnih sestankih so sprejemali resolucije proti pastirskemu pismu in jih pošiljali na škofijski ordinariat, na vlado, tudi zvezno vlado. Zaradi pastirskega pisma je oblast v Sloveniji prestavila načrtovano spremembo ustroja Verske komisije, ki naj bi kot organ predsedstva ne bila več zgolj posvetovalni organ, temveč postala urejevalni organ in pridobil kompetence od ministrstva za notranje zadeve (Griesser-Pečar, 1997, 126).

Agrarna reforma

Začasna ljudska skupščina Demokratske federativne Jugoslavije je 23. avgusta 1945 sprejela Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji. Razlaščena so bila vsa

4 ARS, SI AS 1931, t.e. 940, mapa 500-9, Slovenski Primorec, 11. 10. 1945: Slovenska duhovščina v času okupacije: Pastirsko pismo katoliških škofov Jugoslavije, 1.

5 ARS, SI AS 1931, t.e. 940, mapa 500-9, Slovenski Primorec, 11. 10. 1945: Pastirsko pismo katoliških škofov Jugoslavije, 1.

zemljiška posestva cerkva, samostanov in verskih ustanov ter vseh vrst ustanov (zadužbin), prosvetnih in verskih (§ 6). Razlastila so se zemljiška posestva cerkva, samostanov in verskih ustanov z vsem inventarjem brez odškodnine (§ 9.1), obdržali so lahko samo 10 ha njiv, travnikov, ledin in gozdov. Dragocenejšim oz. zgodovinsko pomembnejšim cerkvam, samostanom oz. cerkvenim ustanovam se je pustilo do 30 ha obdelane zemlje in do 30 ha gozdov (§ 9.2).⁶ Upokojeni duhovniki in redovniki oz. redovnice so ostali brez vsake finančne podpore. Izkupiček je Cerkev potrebovala tudi za svoje urade, semenišča, cerkve itn.

Z agrarno reformo je država vzela verskim skupnostim v Jugoslaviji 173,367 ha zemlje, od tega okoli 90,000 do 100,000 ha Katoliški cerkvi, sledili pa so še drugi zakoni, ki so ji odvzeli še velik del drugega premoženja. Na Hrvaškem sta največ zemlje imeli škofija Zagreb in Džakovo. Dočim so mnoge župnije, predvsem na obali, imele celo manj kot 10 ha, to velja tudi za v hribovite predele Slovenije (Alexander, 1979, 213–217). Hrvaška Katoliška cerkev je izgubila okoli 85 % premoženja (Goluha & Lučić, 2006, 30). V Sloveniji je Katoliška cerkev pred agrarno reformo imela v lasti 54.747 ha zemlje, po agrarni reformi 4.800 ha.⁷

Cerkvenega imetja, ki so ga zasedli Nemci v Sloveniji, komunistična oblast po vojni ni vrnila. Nemci so ljubljanski škofiji odvzeli gozdno veleposestvo v Gornjem gradu, graščine v Goričanah pri Medvodah ter gozdne komplekse na Gorenjskem v območju občin Bled, Bohinjska Bistrica in Kranjska gora. Križniški red pa je izgubil 600 ha zemljišč v okolici Ormoža in Velike Nedelje. Poleg omenjenih je bila zasežena še imovina drugih cerkvenih in podobnih ustanov za vzdrževanje božjih hramov, nadarbin itd. (Griessler-Pečar & Dolinar, 1996, 45).⁸

Ukrepi kot agrarna reforma, nacionalizacija in zaplembe so spodbokavale gospodarske temelje Cerkve. To je potrdil Boris Kidrič na seji politbiroja 4. decembra 1945 in poudaril, da je za boj proti vplivu duhovnikov potrebno sprejeti nekaj ustreznih zakonov (Akmadža, 2008, 26).

Slovenija

Čas po koncu vojne do nekako sredi petdesetih let je bil čas popolnega brezpravja, čas največjega fizičnega in psihičnega nasilja proti vsem nasprotnikom komunistične ideologije, tudi v obliki političnih

sodnih procesov (Melik & Jeraj, 2016, 455–460) in izvensodnih pobojev (Ferenc, 2017, 290) posebno pa se je zaostrial odnos do Katoliške cerkve, ki je bila pod udarom, ker je ostala edina organizacija zunaj Komunistične partije, ki je oblast ni mogla prevzeti, ker je cerkvena hierarhija segala preko mej Jugoslavije in ker je imela velik vpliv pri pretežno vernem prebivalstvu. „Ljudska oblast“ je podpirala tudi idejo narodne cerkve, ki pa ni padla na plodna tla niti pri „napredni“ duhovščini, torej tisti na strani oblasti. Oblasti je sicer uspelo pridobiti nekatere duhovnike, ne pa tudi Cerkev kot inštitucije in tudi ne cerkvenih predstojnikov. Že novembra 1945 je Katoliška cerkev v poročilu notranjega ministrstva označena kot „hrbtenica vsej reakciji [...] Rimokatoliška cerkev na Slovenskem je stala vedno radi svojih privilegiranih in družbenih pozicij fevdalnih in polfevdalnih na najbolj reakcionarnem stališču.“⁹ Postala je „državni sovražnik številka ena“ (Griessler-Pečar, 2016b, str. 402; Griessler-Pečar, 2008, 673–702)¹⁰.

Ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman je 5. maja 1945 zapustil svojo škofijo in sledil vabilu krške škofije, naj pride na posvet zaradi zadev gorenjskega dela ljubljanske škofije, ki ga je med vojno upravljal celovski škof, dejansko pa so ga hoteli spraviti na varno. V Sloveniji je ostal samo lavantinski škof Ivan Jožef Tomažič. Preden je Rožman zapustil svojo škofijo je uredil nasledstvo. Do aretacije 14. junija 1945 ga je zastopal generalni vikar Ignacij Nadrah, potem pa Anton Vovk. Cerkev je bila po množičnem pobegu duhovnikov na Koroško zaradi strahu pred komunističnim nasiljem oslABLJENA. Odšlo je 275 duhovnikov in redovnikov ter 66 bogoslovcev (Griessler-Pečar, 2015, 338–339).¹¹

Po koncu vojne je „ljudska oblast“ takoj začela z ukrepi proti Katoliški cerkvi kot inštituciji in proti posameznim duhovnikom, redovnikom in redovnicam ter bogoslovcem, prizanesla pa ni niti vračajočim se vojakom, ki so bili prisilno mobilizirani v nemško vojsko (Kokalj Kočever, 2016, 494).. Štirinajst vojnih kuratov so umorili, dvanajst, ki so jih Angleži skupaj z domobranci (Kladnik, 2016, 349–366)¹² izročili Titovi vojski in dva, ki sta bila aretirana v Sloveniji. Sledile so hišne preiskave, stanovanjsko utesnjevanje, brisanje iz volilnih list, omejevanje verouka in verskega tiska, ukinjanje cerkvenih šol, odpušcanje sester iz bolnišnic, množične aretacije in montirani procesi. V obdobju od 1945 do 1961 je bilo 339 obsojenih

6 Začasna ljudska skupščina DFJ je sprejela zakon o agrarni reformi in kolonizaciji 23. avgusta 1945. Url. DFJ, 1945, 605/64; Koledar MD, 1945, 115–122.

7 ARS, SI AS 1211, t.e. 171, 107/67-4, 27. 11. 1967.

8 ARS, SI AS 1931, 80-5-K, Bitenčev proces, X. Ciril Dimnik, 2707–2708, cerkveno premoženje ljubljanske pokrajine v Nemčiji, 5. 9. 1942; ARS, SI AS 1116, Pregled zemljiških posestev samostanov v ljudski republiki Sloveniji.

9 ARS, SI AS 1931, Letna poročila, 1. 11. 1945.

10 Avtorica v omenjenih prispevkih sistematično analizira položaj katoliške Cerkve na Slovenskem med in ob koncu vojne.

11 ARS, SI AS 1931, mfs, Lm 0141853.

12 Avtor poda v prispevku položaj slovenskega domobranstva v poslednjem letu vojne.

na zaporno kazen, 9 na smrt. Že leta 1945 je bilo obsojenih 16 duhovnikov, od teh dva na smrt, Peter Križaj in Franc Cerkovnik (Griessler-Pečar, 2005, 104). Na sodišču narodne časti pa so obsodili sedem duhovnikov zato, da so lahko zasegli njihovo premoženje, štirim je bilo zaplenjeno vso imetje (deleži Ljudske in Zadružne tiskarne).¹³ Vovk je zaradi tega protestiral pri slovenski vladi, ker je bila po *Codex iuris canonici* (kanon 1530) odsvojitve cerkvenih nepremičnin brez dovoljenja Svetega sedeža, neveljavna.¹⁴ V časopisih, na političnih mitingih, v radijskih postajah in na odru se je takoj začela tudi gonja proti duhovnikom in Cerkvi. Matične knjige, ki so jih Nemci odvzeli Cerkvi, niso bile vrnjene. Oblast je prav tako na vsakem koraku omejevala popravilo v vojni poškodovanih cerkva ter onemogočala poučevanje verouka. Kateheti so potrebovali posebno dovoljenje pristojnega sveta za kulturo in prosveto okraja, izdajanje teh pa so zavlačevali včasih do konca šolskega leta. Mala semenišča so v Sloveniji ukinili, ne pa tudi na Hrvaškem (Griessler-Pečar, 2016b, 395–407).

Že 21. junija 1945 je Edvard Kardelj na seji Centralnega komiteja KP Slovenije (CK KPS) ocenil, da je „vprašanje cerkve edina resna nevarnost“ in zahteval, da se naj duhovnikov ne pušča brez dovoljenja v župnije, uporablja naj se gibčno taktiko, cerkveno pomoč naj se deli vasem, ki so naklonjene oblasti, tam pa kjer se „reakcija“ pojavi, pa „lahko tolčemo“ (Drnovšek, 2000, 31–32). Dejansko so v Sloveniji – ne pa tudi drugod po Jugoslaviji – duhovniki za svoje delovanje vse do srede 1950 potrebovali pristanek Ministrstva za notranje zadeve, tudi deportirani na Hrvaško in Srbijo oz. tisti, ki so bili v koncentracijskih taboriščih.

Glavni represivni organ oblasti proti Cerkvi je bila Ozna (Deželak Barič, 2016, 376–377; Dornik Šubelj, 1999; Dornik Šubelj, 2013), od marca 1946 Udba, pa tudi leta 1944 ustanovljena Verska komisija. Od vsega začetka je Ozna zbirala obremenilno gradivo o duhovnikih in redovnikih, ki so ga uporabili pri duhovniških in redovniških procesih. Kazensko preiskavo je namreč do 1951 vodila Ozna/Udba. Z obremenilnimi podatki in grožnjami so izsiljevali duhovnike, da so pristali na sodelovanje z Ozno/Udbo, izkoriščali so njihovo zdravstveno stanje, v zaporih pa so skušali duhovnike in redovnike duševno in telesno zlomiti. Izvajali so tudi pritisk na bogoslovce in jih skušali prepričati, da izstopijo iz semenišča oz. da sodelujejo z Ozno/Udbo.

Nacistični režim je iz zasedenega ozemlja Lavantinske škofije in večjega dela Ljubljanske škofije izselil kar 90,83 % vseh duhovnikov (Griessler-Pečar, 2004, 40). Oblast tudi tistim, ki so se vračali iz taborišč in

iz izgnanstva, ni prizanesla. Veljali so za nevarne, predvsem na Štajerskem, ker jim ni bilo moč očitati kolaboracije in ker so bili povezani z SLS:

Zavedati se moramo, da je to še vedno močna organizacija, ki ima v vsaki fari – v obliki duhovnika – svojega predstavnika in bivšega voditelja. Vemo namreč, da je bil skoraj vsak duhovnik angažiran pri stranki in aktivno delal v eni izmed njenih organizacij (Griessler-Pečar, 1998, 120).

Štirje duhovniki so se takoj po vrnitvi iz Dachau znašli v komunističnem zaporu zaradi domnevnega sodelovanja z okupatorjem. Henrik Goričan, ki je bil na „božičnem procesu“ obsojen na 15 let odvzema prostosti s prisilnim delom, je bil leta 1949 pod isto obtožbo obsojen celo na smrt.¹⁵

Kot italijanska in nemška oblast leta 1941 je tudi komunistična zahtevala lojalnostno izjavo Cerkve. Po ukazu partije so se 9. maja po vseh ljubljanskih cerkvah oglasili zvonovi. Generalni vikar Ignacij Nadrah je 15. maja izdal okrožnico vsem župnijskim in duhovniškim uradom ter predstojništvom samostanskih cerkva, da je treba po nauku Katoliške cerkve novo oblast priznati in se ji pokoriti, razen „če bi zahtevala od nas kaj takega, kar bi bilo zoper božjo voljo.“¹⁶ Generalni vikar Anton Vovk pa je 11. julija v spremstvu predstavnikov svetnih duhovnikov in redovnikov šel k predsedniku Narodne vlade Borisu Kidriču in podal v imenu svetne in redovne duhovščine ljubljanske škofije lojalnostno izjavo. To pa je treba razumeti v smislu Svetega pisma (Mt. 22,21) „Dajte cesarju, kar je cesarjevega, Bogu kar je božjega.“ (Griessler-Pečar, 1997, 119–123).

Hrvaška

Partizani so v Zagreb vkorakali 8. maja in prevzeli državo. Zagrebški nadškof Alojzij Stepinac je duhovnikom prepustil, da sledijo svoji vesti in se sami odločijo ali hočejo ostati na Hrvaškem ali ne. Sam se je odločil, da bo ostal in tako vplival na marsikaterega duhovnika (Alexander, 1979, 56). 17. maja je nova oblast Stepinca aretirala in internirala v neki vili.

2. junija 1945 se je Tito v Zagrebu sestal z delegacijo zagrebške škofije pod vodstvom generalnega vikarja, škofa Franja Salis-Sewesa, z državne strani pa sta bila prisotna še hrvaški predsednik Vladimir Bakarić ter minister v vladi in predsednik hrvaške Verske komisije, msgr. Svetozar Rittig, eden redkih hrvaških duhovnikov, ki je bil v partizanih. Tito je izjavil, da „kot Hrvat in katoličan“, ni zadovoljen z

13 NŠAL, Kler, št.1876, Snč 503/45; Mikola, 2012, 290–291.

14 ARS, SI AS 1931, mfs, Lm 141446.

15 ARS, AS 1931, Poimenska evidenca kaznovanih duhovnikov, statistični pregled 1945–1961. Goričan je bil pomiloščen in je za posledicami zapora umrl. Več o tem: Griessler-Pečar, 2005, 132–138.

16 NŠAL, okrožnica št. 1, škofijski ordinariat št. 892.

Slika 1: Kardinal Alojzije Stepinac (1898–1960) na sodišču leta 1946 (Wikimedia Commons).

delom duhovščine v preteklosti, ki je povzročilo toliko žrtev, je pa želel, da bi se razmerje med Cerkvijo in državo reševalo skupno in ne z dekretom. Poudaril je še, „da naša Crkva treba da bude nacionalna, da se više prilagodi naciji,“ ter da postane bolj neodvisna od Rima. To vprašanje je označil kot najpomembnejše, vse drugo se lahko enostavno reši. Pravoslavna in Katoliška cerkev morata biti povezani s Slovani. Škof Salis je izrazil pripravljenost Cerkve sodelovati z novo oblastjo, poudaril je povezanost Cerkve s Svetim sedežem glede dogem in discipline, zagovarjal je nadškofa Stepinca in navedel, kako je med vojno pomagal ljudem. Škofijska delegacija je razložila, da so duhovniki med vojno sledili ustašem, ker jih je zavedla njihova ideja o samostojni državi, da pa so se mnogi zaradi nasilja in umorov od njih odvrnili. Opozorili so, da so koncentracijska taborišča polna nedolžnih ljudi, kar naj bi slabo vplivalo na razpoloženje ljudi, da se predstavniki oblasti slabo obnašajo do duhovnikov in vernikov, predvsem tudi v šolah in zavodih, ki jih vodijo nune. Tito je obljubil prednostno reševanje teh vprašanj (Akmadža, 2008, 35–39).

Dan po tem pogovoru so Stepinca izpustili (Benigar, 1974, 505) in že 4. junija se je srečal s Titom. Razložil mu je, da odločitve o odnosu Cerkve in države lahko sprejme samo Sveti Sedež in se zavzemal za sklenitev konkordata, ali pa vsaj za podoben sporazum, kot je bil pred vojno sklenjen s Čehoslovaško. Titu je svetoval, da se v dobro države sestane s predstavniki Hrvaške kmečke stranke in s „poštenimi“ predstavniki ustaškega gibanja in ga prosil, da oblast prizanesi ljudem. Tito z razgovorom ni bil zadovoljen (Akmadža, 2008, 39–42; Alexander, 1979, 60).

Kot v Sloveniji so sledili številni procesi tudi proti duhovnikom in redovnikom, in to že junija in

julija 1945. V Hercegovini npr. je bilo takoj po vojni obsojenih 47 duhovnikov, kar 60 % duhovnikov dieceze Mostar so se znašlo na zatožni klopi (Goluža & Lučić, 2006, 47). Ideološke nasprotnike so pošiljali v taborišča, tudi v Jasenovac. Kljub temu, da so potekali procesi in so verniki bili izredno prestrašeni, je oblast dovolila letno romanje v Marijo Bistrico. Bila je potem neprijetno presenečena, ker se je odzvalo kar med 40.000 in 50.000 vernikov (Alexander, 1979, 64).

Nadškof Stepinac je večkrat interveniral za ljudi in protestiral proti nasilju. Tako je 21. julija sestavil zelo ostro pismo Bakariću s številnimi konkretnimi navedbami o obnašanju komunistične oblasti do Cerkve in klera in predal imenski seznam duhovniških žrtev: 10 je bilo umorjenih, 12 na smrt obsojenih in 40 v zaporih (Akmadža, 2008, 54–66). 4. novembra je spodletel atentat na Stepinca, septembra 1946 pa so ga zaradi njegove nepopustljive držbe aretirali in ga 11. oktobra obsodili na 16 let zopora in odvzem političnih in državljanskih pravic za pet let. Ko ga je papež imenoval za kardinala, je Jugoslavija prekinila diplomatske stike z Vatikanom.

Po seznamu, ki ga je objavil zgodovinar Jure Krišto, je bilo po vojni na Hrvaškem 252 žrtev iz vrst duhovnikov, redovnikov in bogoslovcev: 177 jih je bilo umorjenih takoj po vojni, 27 je umrlo v zaporih, 36 jih je umrlo zaradi posledic mučenja v zaporu, med njimi 4 redovnice, 12 pa je jih umrlo v jugoslovanski vojski (Krišto, 2007, 81). V Bosni in Hercegovini pa naj bi bilo 118 predstavnikov klera umorjenih po vojni (Goluža & Lučić, 2006, 42).

Verouk v sekundarnem šolstvu je bil takoj ustavljen, v osnovnih šolah se je sicer lahko prostovoljno poučeval, bil pa je močno oviran, ponekod pa celo onemogočen. V ženskih cerkvenih zavodih so takoj postavili komisarke, v enem od zavodov so otrokom prepovedali celo molitev (Benigar, 1974, 497–498). Karitas je, drugače kot v Sloveniji, obstajal naprej.

SLOVAŠKA

Pod močnim vplivom in pritiskom Nemčije je slovaški deželni parlament 14. marca 1939 razglasil neodvisnost Slovaške.¹⁷ To odločitev je podpirala večina prebivalstva, ne samo, ker je v tem videla uresničitev samoodločbe, temveč, ker je obstajala realna nevarnost, da bo prišlo do razdelitve dežele med Madžarsko in Poljsko. Slovaška je postala nemška marionetna država. V tem času se je katoliška kultura in prosveta izredno dobro razvijala, ustanovila je številne prosvetne institucije, šole, akademije, internate, združenja, pa tudi vrsto novih revij. Cerkev je bila v družbi izredno prisotna (Hrabovec, 2007, 139). Pred-

¹⁷ Hitler je k sebi poklical od Prage odstavljenega ministrskega predsednika Tisa in mu 13. marca 1939 nedvoumno sporočil, da mora Slovaška razglasiti neodvisnost, ki jo bo Nemčija branila, sicer pa Nemčije usoda Slovaške ne bo več zanimala, kar lahko pripelje do delitve dežele med Madžarsko in Poljsko (Suppan, 2014, 881–882).

sednik Slovaške je bil duhovnik Jozef Gaspar Tiszo, ki ga je izvolil slovaški deželni parlament novembra 1938 (Seidler, 1995, 526–527).

Povojni cilj Sovjetske zveze je bila obnova Češko-slovaške. Poznejši češkoslovaški predsednik države, član Centralnega komiteja komunistične partije Gustáv Húsak je še pred koncem vojne sporočil Stalinu, da bo bodo na Slovaškem potrebni „globoki posegi v mnogih katoliških ustanovah (semeniščih, šolah, tisku, združenjih), ki so leglo antidemokratskih praks ter antidemokratskega vpliva na širše množice“ (Olexák, 2006, 421).

Ko je Rdeča Armada zasedla Slovaško, se je takoj začela čistka dejanskih in domnevnih kolaboracionistov, tudi v vrstah Katoliške cerkve. Zaprti so številne osebnosti iz katoliškega tabora. Že 15. maja 1945 so v Bratislavi sprejeli odredbo, da se nacionalizira celotno versko šolstvo, katoliško in evangeličansko. Z dekretom dan pozneje niso bile zaprte samo številne cerkvene organizacije, temveč tudi katoliške šole: 1800 osnovnih šol ter 88 srednjih in višjih (Olexák, 2006, 423). Húsak je v plenumu slovaškega Narodnega sveta izjavil: „Pravico cerkve do šole na noben način ne priznavamo, in to predvsem v interesu enotne in napredne vzgoje naših otrok in študentov.“ (Đurica, 2003, 550). Sicer so škofi protestirali, rezultat pa so bile hišne preiskave pri škofih in številnih duhovnikih. Tajna policija je konfiscirala številne dokumente, med drugim tudi nekaj o pripravah za ustanovitev katoliške stranke, ki so jih januarja 1951 na montiranem procesu uporabili proti škofom v Bratislavi.

Predsednik Slovaške Josef Tiso je 5. aprila 1945 zbežal v Zgornjo Avstrijo, se najprej zatekel v samostan Benediktincev v Kremsmünsterju, potem pa je hotel pot nadaljevati v München h kardinalu Michaelu von Faulhaberju, vendar ga je ameriška vojaška policija na poti prišla in na zahtevo predsednika Edvarda Beneša 25. oktobra 1945 izročila Pragi. Za vlado v Pragi je bil „klerofašist“. Decembra 1946 se je na „ljudskem sodišču“ začel proces, ki se je za Tiso končal z obsodbo na smrt z obešenjem 15. aprila 1947. Tiso je takoj naslovil prošnjo za pomilostitev. Sodišče je prošnjo zavrnilo in tudi vlada se je z večino odločila proti pomilostitvi, samo ministra Ljudske stranke in Demokratske stranke sta jo podprla. Že tri dni po obsodbi je bil Tiso v Bratislavi justificiran (Seidler, 1995, 525–531; Abrams, 2000, 252–289; Suppan, 2014, 1271–1273).

ČEŠKA

Na Češkem so po koncu druge svetovne vojne praznovali osvoboditev iz nacističnega jarma, pozdravljali pa so tudi obnovitev predvojne Čehoslovaške. Na prvo nedeljo po osvoboditvi so v vseh cerkvah imeli

Slika 2: Josef Beran (1888–1969), češki nadškof (alchetron.com).

zahvalno mašo (*Te deum*) za osvoboditev v pričakovanju, da bodo naprej živeli v obnovljeni, svobodni, demokratični Češkoslovaški Republici. Podobno se je izrazil tudi predsednik Edvard Beneš, ki je bil med vojno v Londonskem eksilu in ki se je preko Sovjetske zveze vrnil domov maja 1945. Drugače je bilo na Slovaškem, kjer ni bilo kakega posebnega navdušenja, ker so med vojno imeli svojo lastno državo.

Duhovniki, ki so se vračali iz zaporov in koncentracijskih taborišč so že 2. junija 1945 objavili „Manifest za narod“. Cerkev je najprej lahko nemoteno prevzela svoje delovanje, stare meje škofij so bile obnovljene, katoliške šole so ponovno odprle svoja vrata, tudi bogoslovje, prav tako je delo različnih redovnih skupnosti najprej potekalo precej normalno. Nekatera verska združenja sicer niso smela delovati več, so pa bila ustanovljena nova društva, v katerih so bili zelo dejavni intelektualci in študenti. Tako je nastal klub okoli časopisa *Katolik*. Pripadniki tega so bili intelektualci, ki so pozneje zelo aktivno delovali podtalno. Večina teh je pozneje pristala v komunističnih zaporih (Chalupecký, 2006, 457–458).

Junija 1946 se je po sedmih letih v Prago vrnil nuncij Saverio Ritter, že aprila 1946 je Sveti Sedež imenoval novega škofa v Brnu, Karela Skuppyja, novembra pa za nadškofa v Pragi Josefa Berana,¹⁸ ki je bil neke vrste simbolna figura upora proti nacionalsocializmu na Češkem, saj je bil tri leta v koncentracijskih taboriščih. Leta 1947 je bil končno po sedmih letih zaseden tudi škofovski sedež v České Budějovice. Novi škof je postal

¹⁸ Josefa Berana (1888–1969) so komunisti internirali kar za 16 let, leta 1965 pa so ga izgnali. Zadnja leta je živel v Rimu, kjer je umrl (Schneibergova, 2018):

Josef Hlouch. Tudi diocesa Litoměřice je dobila novega škofa, Štěpána Trochta, ki je skušal Mauthausen, Theresienstadt in Dachau (Chalupecký, 2006, 456–457). Njegov prednik škof Anton Alois Weber je bil nemškega porekla in je zaradi splošnega protinemškega vzdušja v državi leta 1946 odstopil (Hartmann, 2017).

Katoliška cerkev na Češkem se je namreč morala takoj spoprijeti z nediferenciranim sovraštvom do vsega nemškega in s pripravami na agrarno reformo. Nemce so najprej internirali v koncentracijskih taboriščih, potem pa so jih po 1. decembru 1945 sistematično izganjali. Množične izgrede, ki so se dogajali ob izgonih, je naknadno legitimiral zakon, ki so ga sprejeli 8. maja 1946 (Blumenwitz, 1998, 29). Izgnali so tudi nemške duhovnike, nekateri, ki bi pa lahko ostali, so spremljali svoje vernike. To je povzročilo veliko pomanjkanje duhovnikov, ki po oceni nekaterih poznavalcev še do danes ni povsem rešeno. V začetku leta 1945 je bilo na Češkem še 895 nemških duhovnikov, leta 1948 pa samo še 163. Cerkev je sicer skušala pridobiti slovaške, madžarske, rutenske in druge, vendar je dušno pastirstvo ostalo močno okrnjeno (Chalupecký, 2006, 457).

Drugi problem, s katerim se je Katoliška cerkev morala soočiti že leta 1945, pa je bil odvzem cerkvene premoženja. Češka Katoliška cerkev je imela kar precej premoženja. Premoženje Križniškega reda so, podobno kot v Sloveniji, zasegli in sicer na podlagi Beneševih dekretov, ker je veljal za nemški red (*OT, Ordo Teutonico*). Sploh ni pomagalo, da je Cerkev opozarjala, da gre za cerkveno premoženje. OT je bil 17. novembra 1945 v partijskem glasilu *Nové Slovo* (Nova beseda) označen kot sovražnik in izdajalec Slovanov. Sledila je popolna konfiskacija premoženja. Takoj po vojni je Katoliška cerkev imela 210.000 ha zemlje, po konfiskaciji nemškega premoženja pa samo še 170.000 ha (Chalupecký, 2006, 457). Januarja 1946 pa so še internirali priorja Roberta Schälzkyja v Opavi, prednico s. Antonijo Wittek in prejšnjo prednico s. Amato Grüner (Volgger, 2017, 251). Podobno kot v Jugoslaviji so tudi na Češkem že leta 1945 začeli pripravljati agrarno reformo, speljali pa so jo šele leta 1948.

Tudi na Češkem je država nameravala prepovedati katoliške šole kot na Slovaškem, vendar so bile šole poddržavljene šele leta 1948, potem ko je Komunistična partija Češkoslovaške prevzela popolno oblast. Že leta 1945 so zaprli katoliška učiteljišča. Teh je bilo osem (Chalupecký, 2006, 458).

POLJSKA

Komunisti so tudi na Poljskem že leta 1945 načrtovali prevzem oblasti, prav zato je bil v Moskvi julija 1944 ustanovljen Poljski komite narodne osvoboditve,

ki naj bi prevzel oblast po prestopu Rdeče Armade čez t. i. Curzonovo črto,¹⁹ ki je po vojni postala vzhodna meja Poljske. Na zahodu je bila meja na škodo Nemčije prestavljena do rek Oder in Nise. Poljska je bila po vojni petino manjša kot pred septembrom 1939, ko sta jo zasedli Nemčija in Sovjetska zveza.

Ko je Rdeča Armada prestopila Curzonovo linijo 22. julija 1944, se je Poljski komite preselil v Lublin in se 1. januarja 1945 proglasil za edino legalno oblast. Sledila so pogajanja med Lublinom in vlado v eksilu v Londonu, ki pa niso bila uspešna. To začasno vlado, ki se je potem iz Lublina preselila v Varšavo, je priznala samo Sovjetska zveza. Ker so se volitve na Češkem in Madžarskem, ki so bile še dokaj svobodne, za komuniste končale slabo, so jih na Poljskem najprej preložili. Zelo dvomljive (ponarejene) volitve so bile potem šele 19. januarja 1947. Pred tem je bil 30. junija 1946 referendum. Komunisti so potrebovali nekaj let po koncu vojne preden so prevzeli totalno oblast. Prej so namreč morali poraziti Domačo Armijo (*Armia Krajowa, AK*) (Goddeeris, 2007, 30–31; Warso, 2016, 427).²⁰ Zadnji znak samostojnosti na Poljskem je bil na dokončno pokopan, ko so prisilili socialiste, da so se združili s komunisti in ko je novembra 1949 sovjetski maršal poljskih korenin, Konstantin Rokosovski, postal vrhovni poveljnik poljske vojske (Halecki, 1956, 490).

Komunistično ideologijo so Sovjeti na Poljsko importirali z Rdečo armado, vendar si poljske družbe niso nikoli povsem podredili. K paralelno vedno večjemu terorju v Stalinovem času – in ta se je začel takoj po zasedbi Poljske 17. septembra 1939 in se je nadaljeval po vojni – se je iz patriotičnih in verskih razlogov stopnjeval tudi odpor proti temu terorju in to predvsem v krogih intelektualcev in vernikov. Seveda so korenine odpora proti Rusom in Nemcem segale nazaj do razdelitve Poljske med Prusijo, Rusijo in Avstrijo v 18. stoletju. Šele po prvi svetovni vojni je bila Poljska kot samostojna država obnovljena. Zgodovina poljske Katoliške cerkve je zelo povezana z narodovo zgodovino.

Poljska Katoliška cerkev je imela velik zaslon v prebivalstvu, iz druge svetovne vojne je izšla še močnejša, kot je bila pred njo, in to zaradi izredno pokončne držbe njenih predstavnikov v času nacistične okupacije. Po vojni se je kar 90 % prebivalcev štelo za katoličane. Duhovniki so bili med glavnimi nacističnimi žrtvami. Sodelovali so v uporu. Tukaj je potrebno izpostaviti nadškofa iz Krakave Adam Sapieha.²¹

Ker partija leta 1945 še ni bila sposobna prevzeti celotne oblasti, je Katoliška cerkev najprej skoraj nemoteno delovala, kljub temu da je bila za komuniste največji ideološki sovražnik. Komunisti je sicer niso podpirali, niso je pa tudi najprej ovirali, ker še niso bili dovolj močni, da bi jo lahko odprto

¹⁹ To je bila črta, ki jo je decembra 1919 med poljsko-sovjetsko vojno Antanta določila za provizorično minimalno mejo Poljske.

²⁰ Warso navaja, da je bilo na referendumu 70 % Poljakov proti komunističnim predlogom, na volitvah pa je bilo 84 % proti Komunistični partiji.

²¹ Adam Sapieha (1867–1951) je leta 1942 ustanovil ilegalno semenišče, v katero je hodil tudi poznejši papež Janez Paul II. Bil je oster kritik nacističnih ukrepov in zločinov. Leta 1946 je postal kardinal (Schenk, 2010, 170–171).

napadli (Warso, 2016, 427). Tako je Katoliška cerkev po vojni lahko obnavljala ne samo svoje cerkvene administrativne, socialne in kulturne strukture, temveč v obdobju med 1945 in 1952 tudi 252 cerkva. Že leta 1944 je ponovno odprla vrata Katoliška univerza v Lublinu, ki je do propada komunističnega režima leta 1989 ostala edina svobodna univerza Vzhodnega bloka. Tudi Karitas je oblast tolerirala, imela je podružnice kar v 6000 župnijah. Redovi so svoje delo na prosvetnem, katehetskem in dobrodelnem področju najprej nadaljevali. Poljski primas Augustyn Hłond²² se je 20. julija 1945 vrnil v Poznań (Posen) in zasedel prosta mesta v cerkveni strukturi, kar je bilo že zaradi odstavljenih nemških duhovnikov potrebno (Jan Mikrut, 2006, 269; Warso, 2016, 426–427). Tudi katoliški tisk se je dobro razvijal. *Tygodnik Powszechny* (Splošni tednik), ustanovljen 24. marca 1945, je sčasoma postal eden od vodilnih časopisov opozicije.

Šele počasi, korak za korakom, so začeli omejevati delovanje Katoliške cerkve (Idesbald Godderis, 2007, 31–35). Anton Dudek je to imenoval „salami strategija“ (Dudak, 1995, 7). Informacije o delovanju Cerkev so zbirali od vsega začetka in Urad V, ki je bil ustanovljen leta 1945 in je bil podrejen notranjemu ministrstvu, je od nastanka nadzoroval celotno konfesionalno življenje krščanskih cerkva (Mikrut, 2006, 272). Že 16. septembra 1945 je Poljska odpovedala leta 1925 sklenjen konkordat s Svetim Sedežem z izgovorom, da ga Vatikan krši. Kmalu je sledil val proticerkvenih zakonov, ki pa so ga spremljale demonstracije. Leta 1947 so komunisti še zaostri proticerkveno in protiversko politiko. Ker je katolicizem na Poljskem imel tako globoke korenine, komunisti kljub suroveму preganjanju Katoliške cerkve, njenih institucij in njenih predstavnikov niso bili uspešni. Do leta 1953 so na Poljskem ubili 37 duhovnikov in 54 redovnikov, 700 svetnih duhovnikov, 9 škofov in 170 redovnikov so zaprli, 260 duhovnikov je v zaporih ali na policijah postajah izgubilo življenje, 900 duhovnikov je moralo svoja službena mesta zapustiti, 500 redovnikov pa so pregnali (Mikrut, 2006, 271). Najhujša represija proti Cerkvi je potekala med leti 1948 in 1956.

MADŽARSKA

Madžarska je bila poraženka druge svetovne vojne. Ko je predsednik Miklós Horthy spoznal, da bo Nemčija izgubila, se je obrnil na zaveznike. Nemci so marca 1944 zasedli Madžarsko in marionetna vlada je aktivno podpirala deportacijo Judov, kar je sicer Horthy julija 1944 ustavil. Po kapitulaciji Romunije je Horthy poslal delegacijo v Moskvo, da

Slika 3: Avgust Hlond (1881–1948), poljski kardinal (Wikimedia Commons).

bi izposloval premirje. Nemci so Horthyja odstavili in internirali na Bavarskem, fašistično gibanje Puščičasti križi (*Pfeilkreuzpartei*) ga je zaprlo in postavilo vlado Ferneca Szálásija. Z vzpostavitvijo nove madžarske vlade sovpada tudi oživitve odporniškega gibanja v Prekmurju, ki je bilo že oktobra leta 1941 skoraj povsem razbito. Med njo se je odporniško gibanje v Prekmurju razvijalo v težkih razmerah, saj ga je madžarski okupator že oktobra 1941 skoraj v celoti razbil. Ponovno je oživilo konec leta 1944. Do osvoboditve Prekmurja so aktivisti Osvobodilne fronte (OF) in partizanski borci, ki so delovali v tej pokrajini, sistematično pripravili vzpostavitev nove oblasti (Perovšek, 2016, 420–421). Prevzemanje oblasti je steklo vzporedno z osvoboditvijo Prekmurja, do katerega je prišlo aprila leta 1945, ko je Sovjetska Rdeča armada zasedla Madžarsko. Madžarska je na podlagi Jaltske pogodbe prešla v sovjetsko sfero. Situacija Katoliške cerkve je bila iz več razlogov zelo zapletena. Kontakt z Vatikanom je bil onemogočen, v zadnjih dneh vojne in prvih povojni dneh je umrlo nekaj pomembnih duhovnikov, med njimi primas Madžarske, kardinal in nadškof v Esztergomu Jusztinián Serédi SDB (1927–1945) in škof v Györu Vilmos Apor (1941–1945), ki so ga ustrelili sovjetski

²² Augustyn Hłond (1881–1948) se je po izbruhu druge svetovne vojne nsjprej umaknil v Vatikan, kjer je za papeža napisal poročilo o nemških grozodejstvih na Poljskem, potem pa v Lourdes (1940–1943) in Hautecombe (1943–1944). 3. februarja 1944 ga je Gestapo aretirjal in preko Pariza poslal v samostanu Wiedenbrück, kjer so ga Amerikanci aprila 1945 osvobodili (Zahorski, 2004, 363–369).

Slika 4: József Mindszenty (1892–1975), madžarski kardinal (Wikimedia Commons).

vojaki, ker je hotel 30. marca prepričati, da vdrejo v škofijsko palačo, kamor so se zateleke žene in dekleta (Schäfer, 2018; Beke, 2006, 605).

Kot nadškof v Esztergomu in s tem tudi primas Madžarske je Serédi su nasledil József Mindszenty, škof v Veszprému.²³ Postal je simbol upora proti komunizmu na Madžarskem. Zaradi močne kritike sovražne politike komunističnega režima proti Cerkvi in kršitvam človekovih pravic so ga komunisti 23. decembra 1948 zaprli, ga v zaporu na vse mogoče načine mučili in ga 3. februarja 1949 na montiranem procesu obsodili na dosmrtno ječo. Med Praško pomladjo leta 1956 je prišel za nekaj dni na prostost, potem se je zatekel v ameriško veleposlaništvo, kjer je preživel kar 15 let. Šele leta 1971 je po dolgih pogajanjih med Vatikanom in madžarsko vlado lahko odpotoval v Rim. Zadnja leta svojega življenja je bil na Dunaju (podrobneje Vasari, 1977).

Najprej je Katoliška cerkev upala, da bo po koncu vojne lahko svoje poslanstvo opravljala nemoteno kot pred vojno. Cerkev na Madžarskem je bila takrat močnejša kot na Češkem, ampak manj homogena in vsekakor manj neodvisna kot na Poljskem (Ramet, 1998, 109). Že marca 1945 so bila nacionalizirana vsa zemljišča, ki so presejala 100 ha, tudi cerkvena. S tem je Cerkev izgubila kar 34,6 % svoje zemlje. 9. julija je bila večina cerkvenih laičnih organizacij, tudi mladinskih, prepovedana. Medtem ko je imela leta 1945 še okoli 4000 laičnih organizacij in združenj, se je število do leta 1963 skrčilo na eno samo. Od 50 založb leta 1945, sta leta 1963 ostali samo še dve in od devetih bolnic samo štiri. Že leta 1946 je obstajal namen podržaviti vse šole s stavbami in opremo vred, dejansko pa se je to zgodilo šele 16. junija 1948. Cerkev je že v letih od 1946 do 1948 izgubila 3.163 od 3.344 pedagoških inštitucij in s

²³ József Mindszenty (1882–1975), ki se je rodil pod imenom Josef Pehm, je iz protesta zaradi zločinov nacističnega režima zavrgel svoje nemško ime in prevzel ime svojega rojstnega kraja, namreč Mindszenty. Leta 1944 je bil imenovan za škofa v Veszprému. Mindszenty je skupaj z drugimi škofi protestiral proti ravnanju z Judi. Konec novembra 1944 je bil s skupino duhovnikov in študentov od madžarskih nacionalistov aretiran, šele ko so ti zbežali, se je vrnil v svojo škofijo. Leta 1946 ga je papež imenoval za kardinala.

tem 600.000 dijakov oz. študentov. V primerjavi z letom 1945, ko je Cerkev imela še 30 semenišč, 3.163 osnovnih šol in 49 srednjih šol, je imela leta 1963 samo še 6 semenišč, nobene osnovne šole in samo še 8 srednjih šol (Ramet, 1998, 109, 358). Do podobnih ukrepov je prišlo tudi v Prekmurju, o čemer je v svojih spominih pisal znani slovenski duhovnik Ivan Jerič. Med drugim je zapisal: „Civilna uprava, sodstvo in šolstvo se je po osvobojenju kaj hitro organiziralo. Ni čuda, saj so partizani že vnaprej organizirali svoje vaške socialistične odbore“ (Kerec, 2016, 438).

Leta 1949 je bila na Madžarskem sprejeta ustava po sovjetskem vzorcu.

SKLEP

Zavezniki so se na konferencah v Moskvi, Teheranu, Jalti in Postdamu dogovarjali o povojni ureditvi v Evropi in si jo razdelili po interesnih sferah. V večini držav srednje Evrope, ki so po drugi svetovni vojni prešle pod komunistično oblast, se to ni zgodilo takoj po koncu vojne leta 1945, so pa tudi tam komunisti že pred koncem vojne začeli nastopati brezobzirno proti

svojim ideološkim nasprotnikom. Močen zaslon jim je nudila Rdeča armada. Imeli so seveda iste cilje in se posluževali podobnih metod kot komunisti v Jugoslaviji, ki so med vojno izpeljali revolucijo in takoj po vojni prevzeli oblast. Izključevali so drugače misleče, izvajali nasilje, manipulirali volitve, uprizarjali montirane procese. SZ je v teh državah po vrsti prevzemala popolno kontrolo. Z razliko od Jugoslavije, kjer so prevzem oblasti načrtovali in speljali jugoslovanski komunisti sami, je na Poljskem in v drugih državah poznejšega Varšavskega pakta prevzem oblasti potekal pod taktirko SZ. V vseh državah so komunisti najprej odstranili svoje nasprotnike, ki so jih ovirali pri uresnitvi njihovih načrtih. Komunizem je že od nastanka naprej bil nasprotnik vseh religij, vendar je veljala Katoliška cerkev za posebnega ideološkega nasprotnika, ker je vedno znova opozarjala na zmote socializma oz. komunizma. Položaj Katoliške cerkve v srednjeevropskih državah, ki so po drugi svetovni vojni pripadale sovjetskemu bloku, se je razlikovala od položaja v Jugoslaviji, pa tudi v Jugoslaviji sami so bile velike razlike med povojnimi republikami in to predvsem tudi zaradi različnih zgodovinskih vojnih izkušenj.

THE SITUATION OF THE CATHOLIC CHURCH IN 1945 IN SLOVENIA/YUGOSLAVIA IN COMPARISON WITH THE COUNTRIES BEHIND THE “IRON CURTAIN”

Tamara GRIESSER-PEČAR
Zuckerkindlgasse 38–44/2, A–1000 Vienna, Austria
e-mail: tamara.griesser@gmx.at

SUMMARY

The Allies made decisions on the post-war organization in Europe at the conferences in Moscow, Tehran, Yalta and Potsdam and divided it according to spheres of interest. After World War II in most of the countries of Central Europe, which came under Communist rule, this did not occur immediately after the end of the war in 1945, but also there the Communists began to act ruthlessly against their ideological opponents before the end of the war. They received strong support from the Red Army. They had of course the same goals and used similar methods as the Communists in the former Yugoslavia, who excluded dissenters, used violence, manipulated elections, carried through show trials. Unlike Yugoslavia, where the takeover was carried through by the Yugoslav communists themselves, in Poland and in other countries of the Warsaw Pact the power was taken over under the baton of the Soviet Union. The situation of the Catholic Church in Central European countries, which after the war became part of the Soviet bloc, was quite different from that in Yugoslavia, but also in Yugoslavia there were great differences between the postwar republics, because of the different historical war experiences. After the German invasion in Yugoslavia Independent State of Croatia was established, a puppet state of Germany and Italy, that cut off the Dravska banovina from other parts of Kingdom Yugoslavia.

Keywords: Pastoral letter, agrarian reform, Catholic schooling, show trials, Alojzij Stepinac, Josip Broz-Tito, Josef Beran, Augustyn Hłond, Josef Tiso, József Mindszenty

VIRI IN LITERATURA

- ARS, SI AS 1116** – Arhiv Republike Slovenije (ARS), Ministrstvo za finance (SI AS 1116).
- ARS, SI AS 1211** – Arhiv Republike Slovenije (ARS), Komisija Republike Slovenije za odnose z verskimi skupnostmi, 1953–1991 (KOVŠ) (SI AS 1211).
- ARS, SI AS 1931** – Arhiv Republike Slovenije (ARS), Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (SI AS 1931).
- Juhant, J. & R. Valenčič (ur.) (1994):** Družbeni nauk Cerkve. Celje, Mohorjeva družba.
- Koledar MD (1945):** Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji v Sloveniji (1945). V: Koledar družbe Sv. Mohorja 1946. Celje, 115–122.
- NŠAL, Kler** – Nadškofijski arhiv (NŠAL), Kler.
- NŠAL, okrožnica št. 1, škofijski ordinariat št. 892.**
- Slovenski Primorec** – Gorica, 11. 10. 1945.
- Url. DFJ (1945)** – Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije, 23. 8. 1945, 605/64.
- Abrams, B. (2000):** The Politics of Retribution. The Trial of Josef Tiso in the Czechoslovak Environment. V: Deák, I., Gross, J. T. & T. Judt (ur.): The Politics of Retribution in Europe. Princeton, Princeton University Press, 252–289.
- Akmadža, M. (2008):** Crkva in država. Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunistične državne vlasti u Jugoslaviji, I. knjiga, 1945–1952. Zagreb, Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadškofije „Tkalčić“.
- Alexander, S. (1979):** Church and State in Yugoslavia since 1945. Cambridge, Cambridge University Press.
- Beke, M. (2006):** Kurze Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn 1945–2005. V: Mikrut, J. (ur.): Die katholische Kirche in Mitteleuropa nach 1945 bis zur Gegenwart. Wien, Dom Verlag, 605–631.
- Benigar, A. (1974):** Alojzije Stepinac. Hrvatski kardinal. Rim, Ziral.
- Blumenwitz, D. (1998):** Die deutsch-tschechische Erklärung von 21. Januar 1997. Archiv des Völkerrechts, 36, 1, 19–43.
- Broz-Tito, J. (1948):** Graditev nove Jugoslavije. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Broz-Tito, J., Kardelj, E. & B. Kidrič (1945):** Maršal Tito, podpredsednik zvezne vlade Edvard Kardelj in predsednik narodne vlade Boris Kidrič »O pastirskem pismu«. Ljubljana, 1945.
- Chalupecký, I. (2006):** Die Römisch-katholische Kirche in Tschechien in den Jahren 1945–2005. V: Mikrut, J. (ur.): Die katholische Kirche in Mitteleuropa nach 1945 bis zur Gegenwart. Wien, Dom Verlag, 453–478.
- Critical Past (2014):** Winston Churchill's "Iron Curtain speech" regarding USSR and Eastern Bloc. <https://www.youtube.com/watch?v=IMt7zCaVOWU> (2. 10. 2018).
- Deželak Barič, V. (2016):** Priprave in izvedba revolucionarnega prevzema oblasti na Slovenskem leta 1945. Studia Historica Slovenica, 16, 2, 367–398.
- Dornik Šubelj, L. (1999):** Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo. Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije.
- Dornik Šubelj, L. (2013):** Ozna in prevzem oblasti. Ljubljana 1944–1946. Ljubljana, Modrijan.
- Drnovšek, D. (2000):** Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954. Viri, 15. Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije.
- Dudek, A. (1995):** Pánstwo i Kościół w Polsce 1945–1970. Krakow, PiT.
- Đurica, M.S. (2003):** Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktov dvoch tisícročí. Bratislava, Martinus.
- Ferenc, M. (2017):** Leto 1945 in prikrita grobišča: zaksanske podlage in možnost raziskav. „Načelo naj velja, da morajo biti grobovi izdajalcev pozabljeni“. Studia Historica Slovenica, 17, 1, 289–313.
- Goddeeris, I. (2007):** The Catholic Church in Poland. V: Gevers L. & J. Bank (ur.): The Roman Catholic Church in Occupied Europe (1939–1945). Religion under Siege I. Leuven, Paris, Dudley, Peeters, 1–38.
- Goluža Božo, G. & I. Lučić (2006):** Die katholische Kirche in Bosnien-Herzegowina und Kroatien. V: Mikrut J. (ur.): Die katholische Kirche in Mitteleuropa nach 1945 bis zur Gegenwart, Wien, Dom Verlag, 29–64.
- Griesser-Pečar, T. (1997):** Pomen „osvoboditve“ za slovensko katoliško cerkev. V: Gabrič, A. (ur.): Slovenija v letu 1945. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 123–128.
- Griesser-Pečar, T. (1998):** Procesi proti duhovnikom in redovnikom po maju 1945. V: Jančar, D. (ur.): Temna stran meseca. Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990. Ljubljana, Nova revija, 113–125.
- Griesser-Pečar, T. (2004):** Razdvojeni narod, Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Griesser-Pečar, T. (2005):** Cerkev na zatožni klopi: sodni procesi, administrativne kazni, posegi „ljudske oblasti“ v Sloveniji od 1943 do 1960. Ljubljana, Družina.
- Griesser-Pečar, T. (2008):** Slovenski duhovniki med vojno in revolucijo 1941–1945. Studia Historica Slovenica, 8, 2–3, 673–702.
- Griesser-Pečar, T. (2015):** Kirche und Immigration. V: Malle A. & P. G. Tropper (ur.): Katholische Kirche in Kärnten und Lebenswirklichkeiten 1900–1975 / Koroška katoliška Cerkev in življenska dejstva 1900–1975. Das gemeinsame Kärnten / Skupna Koroška, 13. Celovec, Mohorjeva založba, 369–398.
- Griesser-Pečar, T. (2016a):** La Chiesa cattolica in Slovenia. V: Mikrut, J. (ur.): La Chiesa cattolica e il comunismo in Europa Centro-orientale e in Unione Sovietica. Verona, Gabrielli editori, 387–410.
- Griesser-Pečar, T. (2016b):** Katoliška Cerkev na Slovenskem leta 1945. Studia Historica Slovenica, 16, 2, 399–418.

- Griesser-Pečar, T. & F. Dolinar (1996):** Rožmanov proces. Ljubljana, Družina.
- Halecki, O. (1956):** Grenzraum des Abendlandes. Eine Geschichte Ostmitteleuropas. Salzburg, Otto Müller Verlag.
- Hartmann, G. (2017):** Anton Alois Weber (1877–1948): <https://www.oecv.at/biolex/Detail/42500018>, OECV (8. 10. 2018).
- Hrabovec, E. (2007):** Die katholische Kirche in der Slowakei 1939–1945. V: Gevers L. & J. Bank (ur.): The Roman Catholic Church in Occupied Europe (1939–1945), Religion under Siege I. Leuven, Paris, Dudley, Peeters, 139–172.
- Kerec, D. (2016):** Položaj civilnega prebivalstva v Prekmurju ob koncu vojne. *Studia Historica Slovenica*, 16, 2, 437–448.
- Kladnik, T. (2016):** Slovensko domobranstvo v letu 1945. *Studia Historica Slovenica*, 16, 2, 349–366.
- Kokalj Kočevar, M. (2016):** Vračanje prisilno mobiliziranih v nemško vojsko. *Studia Historica Slovenica* 16, 2, 467–498
- Košút, J. (2001):** Zaznam občanov odvlečenych do ZSSR“. V: Vaško, M. (ur.): Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989, II. del. Prešov, Vydavateľstvo Michala Vaška, 526–534.
- Krišto, J. (2007):** The Catholic Church in Croatia and Bosnia-Herzegovina“. V: Gevers, L. & J. Bank (ur.): The Roman Catholic Church in Occupied Europe (1939–1945), Religion under Siege I. Leuven, Paris, Dudley, Peeters, 39–92.
- Krišto, J. (2016):** La Chiesa cattolica in Croazia. V: Mikrut, J. (ur.): La Chiesa cattolica e il comunismo in Europa Centro-orientale e in Unione Sovietica. Verona, Gabrielli editori, 327–386.
- Melik J. & M. Jeraj (2016):** Slovensko kazensko sodstvo v letu 1945. *Studia Historica Slovenica*, 16, 2, 449–465.
- Mikola, M. (2012):** Rdeče nasilje. Represija v Sloveniji po letu 1945. Celje, Mohorjeva založba.
- Mikrut, J. (2006):** Die Geschichte einer schwierigen Nachbarschaft. Zwischen der deutschen NS-Verfolgung und der russischen kommunistischen ‚Befreiung‘. Die wechselhafte Geschichte Polens (1939–1956). V: Mikrut J. (ur.): Die katholische Kirche in Mitteleuropa nach 1945 bis zur Gegenwart. Wien, Dom Verlag, 431–284.
- Olexák, P. (2006):** Die Geschichte der Katholischen Kirche in der Slowakei. V: Mikrut, J. (ur.): Die katholische Kirche in Mitteleuropa nach 1945 bis zur Gegenwart. Wien, Dom Verlag, 421–452.
- Perovšek, J. (2016):** Delegacija SNOS v Prekmurju leta 1945. *Studia Historica Slovenica*, 16, 2, 419–436.
- Prunk, J. (2017):** Idejni in praktični vzori slovenske komunistične revolucije 1941–1945, *Studia Historica Slovenica*, 17, 1, 237–245.
- Radić, R. (1995):** Verom proti veri. Država in verske zajednice v Srbiji 1945–1953. Beograd, INIS.
- Radić, R. (2014):** Jugoslavija i Vatikan 1918–1992. godine. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 24, 4, 691–702.
- Ramet, S. P. (1998):** Nihil obstat. London, Duke University Press.
- Schäfer, J. (2018):** Vilmos Apor: https://www.heiligenlexikon.de/BiographienW/Wilhelm_Vilmos_Apor.html (10. 10. 2018).
- Schenk, D. (2010):** Die Krakauer Burg. Machtzentrale des Generalgouverneurs Hans Frank (1939–1945). Berlin, Christoph Links Verlag.
- Schneibergova, M. (2018):** Symbol des Widerstands: Kardinal Josef Beran – <https://www.radio.cz/de/rubrik/geschichte/symbol-des-widerstands-kardinal-josef-beran> (8. 10. 2018).
- Seidler, F. W. (1995):** Die Kollaboration 1939–1945. München, Berlin, Herbig Verlag.
- Suppan, A. (2014):** Hitler–Beneš–Tito. Konflikt, Krieg und Völkermord in Ostmittel- und Südosteuropa, 2. Wien. *International History 1*. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Vasari, E. (1977):** Der verbannte Kardinal. Minderzents Lebens in Exil. Wien, Herold.
- Vodušek Starič, J. (1992):** Prevzem oblasti 1944–1946. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Volgger, E. (2017):** Necrologium. Martyrologium des Deutschen Ordens. Wien, Dom Verlag.
- Warso, A. (2006):** La Chiesa cattolica in Polonia. V: Mikrut, J. (ur.): La Chiesa cattolica e il comunismo in Europa Centro-orientale e in Unione Sovietica. Verona, Gabrielli editori, 411–487.
- Zahorski, W. (2004):** L’Exil du Primat de Pologne Cardinal August Hlond (1939–1945). *Revue des Études Slaves*, 75, 2, 363–369.